

Imam Sadiq Research Institute
for Islamic Sciences
Research Institute for Political
and Defence Studies
P. ISSN: 2345-5708 & E. ISSN: 2717-3720
Website: <http://ipr.isri.ac.ir>
Volume: 12 ; Number: 26

Rebuilding the Concept of Security Threat Based on Islamic Teachings

Siamak Bagheri Chokami*

Doi: <https://doi.org/10.22034/IRP.2025.505220.2237>

Received: 2024/12/20 - Accepted: 2025/2/18
(7-34)

Abstract

In various schools of thought in security, threats have been defined and conceptualized based on the specific epistemic foundations of each paradigm. This conceptual framing of threats plays a key role in their precise understanding. It also enables deeper analysis and the development of more effective counter-strategies. The primary objective of this research is to reconstruct the concept of security threats based on Islamic teachings. The central question is: How can Islamic teachings be used to reconstruct the discourse on security threats and offer a new, comprehensive framework for their analysis and management? The method employed in this study is thematic analysis. The findings of the research reveal the identification of 130 indicators categorized into 10 components: the nature of threats, types of threats, levels of threats, factors and sources of threats, threat actors, threat targets, the environment of threats, tools of threats, methods of threat execution, and the control and mitigation of threats. Ultimately, these ten components correspond to three dimensions: ontology, causality, and methodology.

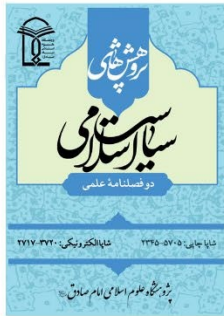
The results of the study indicate that the discourse on threats in Islamic teachings, relying on the dimensions of ontology, causality, and methodology, provides a comprehensive and distinct framework compared to Western security paradigms. This distinction arises from fundamental differences in Islamic ontology, anthropology, and axiology, offering a deeper and more practical understanding of threats.

Keywords: Threat, Security, Threat, Islamic Teachings, Islamic Principles. Islamic sources

*. Associate Professor of Imam Sadegh
Institute of Islamic Sciences.
s.bagheri6@gmail.com.

پژوهشگاه علوم اسلام صادق
پژوهشگاه مطالعات سیاسی و دفاعی
P. ISSN: 2345-5705 & E. ISSN: 2717-3720
نشانی پانزده تیر: http://ipr.isri.ac.ir
سال دوازدهم، شماره بیست و ششم

* دانشیار پژوهشگاه علوم اسلامی امام صادق (ع)، s.bagheri6@gmail.com

بازسازی مفهوم تهدید امنیتی بر اساس آموزه‌های اسلامی

سیامک باقری چوکامی*

شناسه دیجیتال (DOI): 10.22034/IRP.2025.505220.2237
تاریخ دریافت: ۱۴۰۳/۹/۳۰ - تاریخ پذیرش: ۱۴۰۳/۱۱/۳۰
(۷-۳۴)

چکیده

در مکاتب مختلف امنیتی، تهدیدات بر اساس بنیان‌های معرفتی خاص هر مکتب، تعریف و صورت‌بندی شده‌اند. این ساختاردهی مفهومی، امکان تحلیل عمیق‌تر و ارائه راهکارهای مؤثرتر برای مقابله با تهدید امنیتی می‌دهد. هدف اصلی این پژوهش بازسازی مفهوم تهدید امنیتی بر اساس آموزه‌های اسلامی است. پرسش این است که چگونه می‌توان با استفاده از آموزه‌های اسلامی، ادبیات تهدیدات امنیتی را بازسازی کرده و یک ساختار نوین و جامع برای تحلیل و مدیریت تهدیدات امنیتی ارائه داد؟ یافته‌های پژوهش بر اساس روش تحلیل مضامین، بیانگر شناسایی ۱۳۰ شاخص در قالب ۱۰ مؤلفه: ماهیت تهدید، انواع تهدید، سطوح تهدید، عوامل و منابع تهدید، بازیگران تهدید، آماج تهدید، محیط تهدید، ابزارهای تهدید، شیوه‌های اعمال تهدید و کنترل و مهار تهدید است. درنهایت، این ده مؤلفه به سه بعد چیستی، چرایی و چگونگی دلالت دارند. نتایج پژوهش حاکی است که ادبیات تهدید در آموزه‌های اسلامی، با تکیه بر ابعاد چیستی، چرایی و چگونگی، چارچوبی جامع و متمایز از مکاتب امنیتی غرب ارائه می‌دهد. این تمایز ریشه در تفاوت‌های بنیادین در هستی‌شناسی، انسان‌شناسی و ارزش‌شناسی اسلامی دارد که درک عمیق‌تر و کاربردی‌تری از تهدیدات را ممکن می‌سازد.

واژگان کلیدی: تهدید، تهدید امنیتی، آموزه‌های اسلامی، مبانی اسلامی.

بیان مسئله

مقوله تهدید همزاد خلقت انسان است. روزی که شیطان قسم خورد تا روز بعث همه آن‌ها را گمراه خواهد کرد، «قَالَ فَبِعِزَّتِكَ لَأُغْوِيَنَّهُمْ أَجْمَعِينَ» (ص: ۸۲)، اولین تهدید علیه انسان شکل گرفت. بر اساس ادبیات قرآنی، انسان قبل از اینکه پایش بر روی زمین برسد، با تهدید مواجه شد و پس از آن نیز همواره با او بوده و جزئی جدانشدنی از زندگی انسان‌ها، چه در سطوح فردی و اجتماعی است. افراد در حیات فردی و جمعی خود گریزی از تهدیدات ندارند و همواره به دنبال مهار، کنترل، رفع و دفع این تهدیدات بوده‌اند.

با آغاز قرون نوزدهم و بیستم، مطالعات امنیتی و تهدیدات به صورت علمی و نظام‌مند مورد توجه قرار گرفت. اولین موج مطالعات امنیتی، تهدید به نبود امنیت تعریف و نظریه پردازی شد. با توجه به ماهیت شناسی تهدید در این دوره، راه‌های مقابله نیز متناسب با این نوع معرفت‌شناسی ارائه گردید. قرن بیستم نقطه اوج مطالعات امنیتی است که مکاتب مختلفی را پشت سر گذاشته است. نکته کلیدی در همه نظریه‌ها، ابتدای آن‌ها بر هستی‌شناسی، انسان‌شناسی، جامعه‌شناسی و ارزش‌شناسی مادیگرایانه است و آموزه‌های الهی در آن‌ها نقشی ندارند. این گفتمان پیشرفت‌های قابل توجهی در تبیین تهدیدات و توسعه نظریه‌های امنیتی داشته است، به طوری که نظریه‌های امنیت و تهدید با ابتدای جهان‌بینی موصوف در محافل علمی و راهبردی پذیرفته شده تلقی می‌شود (لک زایی، ۱۳۹۳: ۸).

این بیان به معنای آن نیست که در مقوله تهدید با رویکرد اسلامی هیچ‌گونه کار تحقیقی صورت نگرفته است؛ اما یکی از جوهی که کمتر مورد توجه قرار گرفته، معناکاوی عناصر سازنده تهدید در آموزه‌های اسلامی و ساختاردهی آن‌ها در الگوی اسلامی تهدیدشناسی است. از این رو، مسئله اساسی این پژوهش بازتعریف ادبیات تهدیدات امنیتی بر مبنای آموزه‌های اسلامی است. این بازاندیشی می‌تواند نه تنها به فهم عمیق‌تر تهدیدات در چارچوب اسلامی کمک کند، بلکه راهکارهای مؤثرتری برای مقابله با آن‌ها را هم ارائه دهد. سؤال اصلی پژوهش: آموزه‌های اسلامی چگونه می‌توانند ادبیات تهدیدات امنیتی را ساختاردهی نوین و چارچوب جامعی ارائه دهند؟

نویسنده	موضوع	یافته	روش
اصغر افتخاری	کالبدشکافی تهدید	در این اثر تهدید، پدیده‌ای پیچیده و از حیث ماهوی در بردارنده دو چهره متفاوت، اما مرتبط و مکمل یکدیگر است که از آن به ابعاد ماهیت شناسانه و (انتولوژیک) معرفت‌شناسانه (اپیستمولوژیک) تهدید یاد شده است.	روشی توصیفی - تحلیلی
اصغر افتخاری	تهدید نرم: رویکردی اسلامی	نویسنده در این اثر با توضیح محدوده موضوعی بحث، مفاهیم اساسی پژوهش را تعریف کرده و به بررسی و نقد ادبیات مرتبط پرداخته است. از جمله مطالب مهم این کتاب می‌توان به رویکردها و نظریه‌های تهدید نرم، تحلیل تهدید نرم در اسناد بالادستی جمهوری اسلامی ایران و جنبه‌های نظری تهدید نرم در اسلام اشاره کرد.	روشی توصیفی - تحلیلی
مهدی زروندی مریم یاری	کالبدشکافی تهدیدات با تأکید بر مفهوم امنیت ملی	این مقاله به بررسی چگونگی تبدیل یک پدیده به یک مسئله امنیتی می‌پردازد. هدف از این مقاله، تحلیل تهدیدات پیش‌بینی شده در جامعه و تبیین فرآیند انتقال آن‌ها از یک پدیده به یک مسئله امنیتی است.	روشی توصیفی - تحلیلی
علی محمد نائینی	تهدید نرم، ابعاد و ویژگی‌ها	این مقاله تلاش کرده است تا برای درک بهتر مقوله قدرت و تهدید نرم، منابع و سطوح مختلف قدرت تبلیغی و روانی را در سه حوزه نخبگان، مردم و نیروهای مسلح معرفی کند. در نهایت نیز به کاربردهای تهدید نرم در این سطوح پرداخته است.	روش توصیفی و تحلیلی

سید وحید عقیلی و فرحناز مصطفوی	ماهیت تهدید نرم، ابعاد و ویژگی‌ها	این مقاله تلاش کرده است تا برای درک جامعی از مقوله تهدید و تهدید نرم، منابع و سطوح مختلف آن را معرفی کند و در نهایت به کاربردهای تهدید نرم در این زمینه‌ها بپردازد	روش توصیفی و تحلیلی
محمدحسن مسلمی همکاران	مؤلفه‌های تهدید نرم فرهنگی از منظر قرآن کریم و سیره نبوی مبتنی بر بُعد تخریب شخصیت و الگوهای دینی	نتایج این پژوهش حاکی از آن است که تهدیدات نرم فرهنگی در حوزه مورد بررسی، دارای ریشه‌های داخلی هستند و این تهدیدات علیه ارکان امنیت اسلامی، یعنی نظام الهی، مردم و رهبری، به کار گرفته می‌شوند.	روش توصیفی تحلیلی
علی کریمی مله و کاوه امیرخانی	تهدیدات سیاسی امنیت ملی از دیدگاه امام خمینی	در این تحقیق، گونه‌های مختلف تهدیدات سیاسی که از نگاه امام <small>علیه السلام</small> بر امنیت ملی و نهادهای مرتبط با آن تأثیر می‌گذارند، شناسایی شده‌اند. دیدگاه امام <small>علیه السلام</small> به تهدیدات سیاسی با رویکرد سنتی فاصله زیادی دارد و در عوض به رویکرد مدرن و نرم‌افزاری نزدیک‌تر است. ایشان برای تهدیدات داخلی اهمیت بیشتری نسبت به تهدیدات خارجی قائل بودند.	روش توصیفی و تحلیلی
عبدالکریم گل‌گون	بررسی ماهیت و مفهوم تهدید و خطر جانی در فقه و حقوق ایران	بر اساس نتایج این تحقیق، با وجود اینکه مفهوم تهدید از جمله موضوعات بحث‌برانگیز است، اما در زمینه ماهیت آن، میان فقها و حقوقدانان اختلاف چندانی وجود ندارد.	روش توصیفی و تحلیلی
یعقوب یوسفوند،	تهدیدشناسی سیاست‌گذاری دفاعی - امنیتی	بر اساس نتایج این مطالعه، وجود برخی روندها و آسیب‌های داخلی در عرصه سیاست و همچنین تهدیدات	روش تحلیل روند و تحلیل ماتریس

SWOT	خارجی، سیاست‌گذاری راهبردی در جمهوری اسلامی ایران با چالش‌های سیاسی، نظامی و امنیتی روبه‌رو است. اگر به این تهدیدات توجه نشود، ممکن است کارایی سیاست‌های راهبردی کاهش یابد.	ج.ا.ایران در چارچوب تحلیل روندها و رویدادهای فرهنگی - اجتماعی	
روش رهیافت تحلیلی-تاریخی	بر اساس این پژوهش، گونه‌شناسی تهدیدات امنیت ملی جمهوری اسلامی ایران درگذر تاریخ مورد بررسی قرار گرفته است. تهدیدات مختلفی که ساختار سیاسی ایران را در هر دوره تاریخی تحت تأثیر قرار داده‌اند، به تفکیک تحلیل شده و ارزیابی می‌شوند	گونه‌شناسی تهدیدهای امنیت ملی جمهوری اسلامی ایران	ابراهیم متقی
روش زمینه پژوهی	این پژوهش از جنبه‌های مختلف مورد بررسی قرار گرفت و مشخص شد که تهدیدات نرم در حوزه‌های فرهنگی، اجتماعی، سیاسی، اقتصادی، دفاعی و زیست‌محیطی، امنیت ملی جمهوری اسلامی ایران را هدف قرار داده‌اند.	گونه‌شناسی تهدیدهای نرم فراروی امنیت ملی جمهوری اسلامی ایران	قربانعلی قربان زاده سوار،

پیشینه تحقیق

پژوهش‌های متعدد و مختلفی در زمینه ادبیات تهدید به تبع نشر درآمدند که می‌توان آن‌ها را به چند دسته تقسیم کرد: در دسته اول از تحقیقات، موضوع تهدیدات و انواع آن از این که کشوری را به خطر می‌اندازد، مورد توجه قرار گرفت. دسته دوم، شامل پژوهش‌هایی می‌شود که به صورت نظری به مقوله تهدید و ابعاد و ویژگی آن‌ها پرداخته است. دسته سوم از پژوهش‌ها، تهدیدات اعم سخت و نرم را از منظر قرآن و روایت‌ها مورد بررسی قرار داده‌اند. بخشی از مقالات متعدد در خصوص تهدید در جدول بالا آورده شده است این مقالات و مانند آن با موضوع تحقیق این مقاله تفاوت‌ها و تشابهاتی دارند.

مهم‌ترین اشتراک این مقالات با مقاله حاضر بررسی مفهومی تهدید است اما بسیاری از این مقالات به تعریف نظری و اصطلاحی تهدید اکتفا کرده و همه وجوه تهدید را واکاوی قرار دادند. این مقاله سعی دارد همه عناصر و اجزاء تهدید را بررسی کند. گرچه معدودی از آثار؛ به بررسی جامع مقوله تهدید پرداختند، ولی تفاوت آن‌ها با این پژوهش در رویکرد و آموزه‌هایی مورد استناد و استخراج ابعاد و وجوه تهدید است.

مبانی نظری

تهدید در لغت به معنای ترساندن و بیم دادن است (عمید: ۶۴۵: ۱۳۸۲). فرهنگ آکسفورد نیز تهدید را این‌گونه تعریف می‌کند «امکان به وحشت انداختن، ترساندن یا ایجاد فاجعه برای یک فرد یا جامعه آسیب زدن به کسی یا چیزی، نتایج ناخوشایند به بار آوردن» (oxford: 2005). تهدید در منابع اسلامی به معنای تهدید در میان متفکران غربی تعاریف متعددی از مفهوم تهدید مطرح شده است. چنانچه بوزان می‌گوید: «ارائه تعریفی از مفهوم تهدید به دلیل ذهنی بودن آن و مشکل تشخیص تهدیدات امنیتی از غیرامنیتی بسیار پیچیده و غامض است.» (ر.ک: بوزان، ۱۳۷۸: ۱۳۹-۱۳۸).

مجموع تعاریف از مفهوم تهدید در این دیدگاه را می‌توان به دو رویکرد کلی طبقه‌بندی نمود: رویکرد برون‌گرا؛ در این رویکرد تمرکز تهدید از بیرون مرزها است و عمدتاً جنبه سخت‌افزارانه دارد که فیزیک جامعه هدف را نشانه می‌گیرد. تهدید در این رویکرد بیشتر محدود به تهدیدات نظامی است. رویکرد درون‌گرا؛ در این رویکرد، ضمن پذیرش تهدیدات بیرون مرزها عمدتاً اصالت را به تهدیدات نرم افزارانه داده و منبع تهدید را درونی می‌داند. رویکرد سوم نیز می‌توان افزود که ترکیبی است؛ یعنی مقوله تهدید ترکیبی از دو رویکرد برون‌گرا و درون‌گرا است. دیدگاه آیت‌الله مصباح یزدی به این تعریف نزدیک است (مصباح یزدی، ۱۳۹۲: ۱۷۶). از این رو، تعریف تهدید عبارت است از وضعیتی که در آن ارزش‌های اساسی و حیاتی یک بازیگر به مخاطره می‌افتد. هر عامل، شرایط یا رویدادی که از داخل یا خارج ارزش‌های اساسی و حساس واحدی را به خطر بیندازد، تهدید تلقی خواهد شد. به بیان دیگر، هر آن چه به صورت عینی یا ذهنی، ارزش‌ها و منافع ملی یک کشور را تهدید کند

یا مانعی برای رسیدن کشور به اهدافش باشد، تهدید امنیت ملی محسوب می‌شود (صالح نیا و بختیاری، ۱۳۹۷: ۲۶۴). رویکرد سوم به‌عنوان تعریف مختار این مقاله به شمار می‌آید.

چارچوب نظری

چارچوب نظری این پژوهش بر رابطه بین تهدید و ارزش‌ها متمرکز است. رابطه بین آن‌ها به شکل متغیرهای مستقل و وابسته می‌باشد. تمامی تعاریف اشاره دارند که تهدید با توجه به ارزش‌ها و منافع معنا پیدا می‌کند (افتخاری، ۱۳۸۵: ۱۰۵).

تهدیدات زمانی معنا پیدا می‌کنند که ارزش‌ها و منافع وجود داشته باشند که در معرض خطر قرار گیرند. اگر ارزش یا منافع به خطر نیفتد، تهدیدی احساس نمی‌شود. ارزش‌ها تعیین‌کننده ماهیت، انواع، عمق، شدت یا ضعف تهدید، دامنه، ارزیابی، تشخیص و اولویت آن هستند. همچنین، این ارزش‌ها تعیین‌کننده ماهیت بازیگران، ابزارها و شیوه‌ها، منابع، مرجع، سطوح، محیط و آماج تهدید می‌باشند.

بنابراین، تفاوت در ارزش‌ها منجر به تمایز در برداشت‌ها و حتی نظریه‌پردازی‌ها در خصوص ادبیات تهدید در مکاتب فکری و امنیتی می‌شود. این تفاوت‌ها ناشی از مبانی، منابع و مبادی مکاتب امنیتی است که ارزش‌هایی را معرفی می‌کنند و ادبیات تهدید را در آن مکتب شکل می‌دهد. مبانی، مجموعه‌ای از اصول و قواعدی هستند که ادبیات تهدید از آن‌ها بهره می‌گیرد، درحالی‌که منابع به اموری اطلاق می‌شوند که این مبانی از آن‌ها استخراج می‌گردند؛ منابعی همچون عقل، وحی، حس، عرف، فرهنگ و تاریخ. این مبانی و منابع، خود وابسته به مبادی و پایه‌های اعتقادی هستند که در سه حوزه‌ی هستی‌شناختی، انسان‌شناختی و معرفت‌شناختی جای می‌گیرند (پارسانیا، ۱۳۹۰: ۱۴۴).

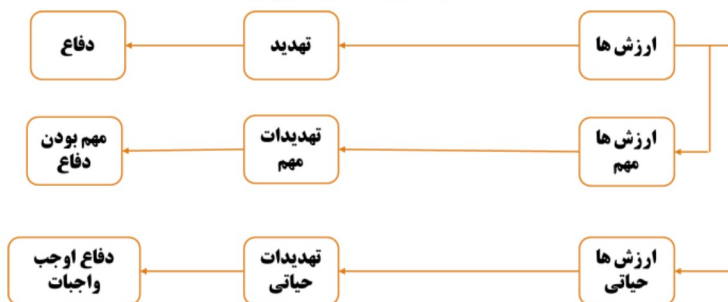
سرچشمه ارزش‌ها، جهان‌بینی است. بر این پایه، مکاتب امنیتی عرفی‌گرا از جمله رئالیسم، ایدئالیسم، سازه‌نگاری و مکتب انتقادی، با وجود تفاوت‌های درونی، در مفاهیم معرفتی سه‌گانه (هستی‌شناسی، انسان‌شناسی و معرفت‌شناسی) با مکتب امنیتی اسلام تفاوت‌های بنیادین دارند. این تفاوت‌ها سبب می‌شود ارزش‌ها و به‌تبع آن، ادبیات تهدیدی از یکدیگر متمایز باشند. مثلاً منابع مکاتب عرفی‌گرا، عمدتاً بر عقل ابزاری یا خودبنیاد،

عرف و حس استوار است؛ در حالی که مکتب امنیتی اسلام، علاوه بر عقل و حس، از وحی نیز بهره می‌گیرد. یا در مبانی مکاتب عرفی‌گرا، توحید، به‌ویژه توحید ربوبی و تشریحی، جایگاهی در تحلیل امنیت و تهدید ندارد؛ حال آنکه در مکتب امنیتی اسلام، توحید به‌عنوان کانون محوری، نه‌تنها پایه‌ای اعتقادی، بلکه رکن اساسی در فهم امنیت و تهدید و تشخیص و مواجهه با تهدیدات است. از دیگر مبانی مکاتب لیبرالی، اصالت فرد است؛ فردی که بر امور خویش آگاه است و خیر و صلاح خود را بهتر از دیگران می‌داند (افتخاری، ۱۳۸۳: ۲۳۵). در این جهان‌بینی، اراده انسان در عرض اراده خداوند قرار دارد، نه در طول آن و این تفاوت، تأثیرات عمیقی بر ارزش‌ها و رفتارهای اجتماعی بر جای می‌گذارد.

آثار و نتایج این تفاوت‌ها در جهان‌بینی، در شکل‌گیری ارزش‌های جامعه بسیار حائز اهمیت است. به باور استاد مطهری، جهان‌بینی اسلامی و توحیدی که در دین مبین اسلام تجلی یافته، به‌عنوان راهنمای اصلی برای تعیین ارزش‌ها و رفتارهای صحیح در زندگی انسانی عمل می‌کند (مطهری، ۱۳۷۷: ۳۲). همچنین، در کتاب «انسان و سرنوشت»، آخرت‌گرایی به‌عنوان اصل حکمت عملی مطرح می‌شود که رفتارها و تصمیمات انسان را بر اساس ارزش‌های دینی شکل می‌دهد (مطهری، ۱۳۹۶: ۲۴۲).

نتیجه‌ای که از این فرآیند می‌توان گرفت، این است که ارزش‌های متخذ از جهان‌بینی مکاتب، تأثیر بنیادینی بر فهم و تلقی از تهدید و صورت‌بندی ادبیات تهدید و امنیت دارند. تا زمانی که ارزش‌ها یا منافع مهم و حیاتی جامعه در معرض خطر قرار نگیرند، احساس تهدید نیز شکل نمی‌گیرد. میزان اهمیت این ارزش‌ها، بر شدت و ضعف تلقی از تهدید تأثیر مستقیم دارد. هنگامی که ارزش‌های حیاتی در معرض خطر قرار می‌گیرند، تهدیدات به‌عنوان مسائلی حیاتی درک می‌شوند و این درک، زمینه‌ساز واکنش‌های دفاعی و مواجهه‌ای متفاوت می‌گردد. به‌عبارت‌دیگر، اهمیت و وجود دفاع در برابر تهدیدات، به میزان حیاتی بودن آن تهدیدات برای ارزش‌های جامعه بازمی‌گردد.

نمودار (۱) رابطه تهدید و ارزش

این نمودار نشان می‌دهد تهدید، مفهومی پیشینی نیست، بلکه وابسته به ارزش‌ها است و تنها در پرتو ارزش‌های پذیرفته‌شده توسط یک مکتب یا جامعه، معنا و موجودیت پیدا می‌کند. این وابستگی، سبب می‌شود تلقی از تهدید در مکاتب مختلف، به‌ویژه مکاتب عرفی‌گرا مانند لیبرالیسم و مکتب امنیتی اسلام، به‌طور بنیادین متفاوت گردد؛ بنابراین، می‌توان گفت ارزش‌ها، به‌عنوان معیارهای اصلی تشخیص تهدیدات، نقش محوری در شکل‌گیری ادبیات تهدید ایفا می‌کنند و این ادبیات، بازتابی از جهان‌بینی و مبانی اعتقادی هر مکتب است که چیرستی، چرایی و چگونگی تهدید را مشخص می‌کند.

روش‌شناسی تحقیق

رویکرد این پژوهش کیفی است. ابتدا با روش اسنادی مؤلفه‌ها و معرف‌های تهدید از دیدگاه‌های متفکرین مسلمان بر مبنای تکنیک مفسرین معرف، شناسایی و استخراج شد. متفکرانی مسلمان معاصر همچون امام راحل عظیم‌الشان^{۱۱}، آیت‌الله خامنه‌ای^{۱۲}، علامه سید محمدحسین طباطبایی، شهید استاد مرتضی مطهری، آیت‌الله عبدالله جوادی آملی، آیت‌الله شهید صدر و آیت‌الله مصباح یزدی، در کنار قرآن و برخی از روایات در این پژوهش مورد توجه قرار گرفت. شناسایی جامعه هدف پژوهش غیر تصادفی هدفمند بوده است. در این پژوهش از تحلیل شبکه مضامین که آتراید-استیرلینگ آن را توسعه داده است، استفاده شد. بر اساس روندی مشخص، مضامین پایه، مضامین سازمان‌دهنده و مضامین فراگیر (Attride-Stirling, 2001:388) مشخص گردید. در این پژوهش برای سهولت فهم ساختاردهی

تهدید به‌جای مفاهیم مضامین سه‌گانه موصوف از عبارت‌های شاخص‌ها، مؤلفه‌ها و ابعاد استفاده شد. کدگذاری به‌صورت دستی صورت گرفته است. پایایی تحلیل با تکنیک قابلیت اعتماد بودن و اعتبارپذیری انجام پذیرفت. روش‌های مرور متخصصان و خودبازبینی پژوهشگر در طول گردآوری و تجزیه‌وتحلیل داده‌ها و بررسی چهارچوب و محتوای آن از دیدگاه متخصصین بهره گرفته شد (Lincoln & Guba: ۱۹۸۵).

یافته‌های پژوهش

یافته‌های حاصل از تجزیه‌وتحلیل مصاحبه‌های انجام شده با نخبگان و صاحب‌نظران مبین آن است که تهدید مبتنی بر آموزه‌های اسلامی دارای ۱۰ عنصر اصلی است که ادبیات تهدید را صورت‌بندی می‌کند

ابعاد	مؤلفه‌ها	شاخص‌ها
چیستی تهدید	ماهیت تهدید	چندوجهی بودن تهدید، سیستمی و اندمواره بودن تهدید، فرایندی بودن تهدید، ترکیبی و درهم‌تنیده تهدید با فرصت، ابهام زمانی در تهدید، زمانمند بودن تهدید، تهدید امری اعتباری؛ ذهنی بودن، نسبی بودن تهدید، دائمی بودن تهدید، اجتناب‌ناپذیر بودن تهدید، پویا بودن تهدید
	انواع تهدید	تهدید از حیث موضوع همه عرصه‌های فرهنگی، سیاسی، اجتماعی، اقتصادی، نظامی، دینی، اخلاقی، روحی، روانی، زیست‌محیطی، حقوقی- قضایی و مدیریتی، تهدید از حیث نگرش به هستی‌دربرگیرنده تهدیدات مادی و معنوی، از حیث انگیزه شامل عمدی و غیرعمدی، از حیث کارویژه تهدیدات اصلی و فرعی، از حیث زمان مشتمل بر تهدیدات تدریجی و دفعی، از حیث روان‌شناختی اعم از واقعی و ادراکی
	سطوح تهدید	سطوح انفسی و آفاقی تهدید، سطوح پیشا تکوین (قبل تولد)، این‌جهانی (شهود/فنا) و آن‌جهانی (غیب/بقا)، سطوح عینی و ذهنی، سطوح حساس و غیرحساس،

	<p>عوامل و منابع تهدید</p>	<p>انفسی و درونی (هواهای نفسانی)، متراکم شدن آسیب‌ها و ضعف‌های داخلی، ظاهرگرایی، صورت‌سازی و ریاکاری دینی و اسلام بدلی و تقلبی، شکاف و تناقض قول و فعل کارگزاران نظام، تربیت و نظام تربیتی ناسالم، اعوجاج و انحراف عقیدتی، سیاسی و اخلاقی، جهل و دوری از خردورزی، انفعال و تحجر، کفر، شرک و نفاق، ارتداد (فطری و ملی) و انکار ضروریات دین، بدعت و دگرديسی در دین، قانون‌گریزی و نافرمانی مدنی، توقف و معطل ماندن احکام و دستورات الهی (امر به معروف و نهی از منکر، قصاص و...)، ظلم و بی‌عدالتی، ناسپاسی و کفران نعمت‌های الهی، خوش‌بینی و حسن ظن به قدرت‌های استکباری، دشمنی‌های بیرونی.</p>
<p>چرایی تهدید</p>	<p>بازیگران تهدید</p>	<p>نفس اماره، جاهل، شیطان، ناکثین، قاسطین و مارقین، منافقین و مرجفین، مفسدین فی الارض، ملأ و مترفین، محاربین و اهل بغی با نظام اسلامی، بدعت‌گذاران و تحریف‌کنندگان شریعت اسلام، مسئولین و مدیران اسلامی ناکارآمد و بی‌تدبیر، نهادها و دستگاه‌های ناکارا و کژکارکرد، قدرت‌های مستکبر و مستبد</p>
	<p>آماج تهدید</p>	<p>اسلامیت ناب، ولایت‌فقیه، نظام اسلامی، ایمان و سنگرهای معنوی مردم، هویت تاریخی، نهادهای حاکمیتی محافظ‌ایده حاکمیت، گروه‌های مرجع تحکیم‌بخش دین و نظام (مرجعیت، روحانیت، پاسداران و...)، اعتماد، وفاداری و امید مردم به نظام، وحدت و انسجام ملی، تفکر بسیجی و روحیه انقلابی و جهادی،</p>
<p>چگونگی تهدید</p>	<p>محیط تهدید</p>	<p>محیط انفسی، محیط جغرافیایی، امت اسلامی، محیط فرهنگی (ایدئولوژیکی)، محیط اقتصادی، محیط اجتماعی</p>

ابزارهای تهدید	ابزارهای فرهنگی؛ تبلیغی، هنر و فیلم، نشریات و کتب ضاله و... ابزارهای اقتصادی؛ پولی و مالی و...، ابزارهای نظامی؛ تجهیزات سخت‌افزاری و...، ابزارهای اطلاعاتی؛ جاسوسی، نفوذ و...
شیوه‌های اعمال تهدید	شیوه‌های غیرمستقیم (که نافذتر از سایر شیوه‌ها است)، شیوه‌ها سازمان یافته و هدفمند، شیوه‌ها نرم و فرهنگی، تفرقه‌افکنی و چندقطبی کردن جامعه، نفوذ، استحاله و اندولیزاسیون (ترویج فساد و آلوده‌سازی، اباحیگری و...)، وابسته‌سازی (اقتصادی، فرهنگی، فکری، علمی و...)، حصر اقتصادی و محرومیت‌سازی، ارباب و ارهاب، ریب و اغفال در تغییر محاسبات کارگزاران و نخبگان و مردم، تصویرسازی (ترور شخصیت، اسلام‌هراسی و ایران‌هراسی و...)، جنگ و تهاجم نظامی.
کنترل و مهار تهدید	اقدامات پیشگیرانه، خودکنترلی و خودحفاظتی، روشننگری و بصیرت مردم، حضور و مشارکت مردم، حرکت جمعی و جبهه‌ای عمل کردن، کارآمدی و سلامت نهادها و دستگاه‌های حاکمیتی، معنوی و اخلاقی شدن جامعه، اتکال و اتصال به خداوند متعال و توسل به ائمه اطهار، عاقبت‌اندیشی، آینده‌نگری و پیامدسنجی تصمیمات و اقدامات وجود عیون، سیستم و نهادهای نظارتی کارآمد، رفاه عمومی و عدالت اقتصادی، شادابی، نشاط، بهجت و سرزندگی مبتنی بر دین در مردم، توانایی‌های نیروهای مسلح و تفوق تجهیزات نظامی - دفاعی

تجزیه و تحلیل ادبیات مستخرج از تهدید

۱. چیستی تهدید

چیستی تهدید به توصیف ماهیت، انواع و سطوح تهدیدات می‌پردازد و به سؤال تهدیدات چیست‌اند؟ پاسخ می‌دهد.

۱-۱. ماهیت تهدید

ماهیت تهدید در اسلام منظومه‌ای مفهومی است که آن را از مطالعات امنیتی متعارف متمایز می‌کند. از دیدگاه اسلام، تهدید پدیده‌ای پیچیده، پویا و چندبعدی است که با ابعاد مختلف زندگی فردی و اجتماعی مؤمنان در تعامل قرار دارد. برای نمونه، قرآن به تهدیداتی همچون «هجمه تبلیغاتی، تهاجم نظامی، تخریب اقتصادی و انسانی و جنگ روانی» (مکارم شیرازی و دیگران، ۱۳۷۴، ج ۱۲: ۱۸۳-۱۸۷) اشاره می‌کند که نشان‌دهنده نگاهی چندبعدی و ترکیبی به تهدید است. تهدیدات نه تنها به‌عنوان خطرات بیرونی، بلکه به‌عنوان چالش‌های درونی و فرصت‌هایی برای رشد نیز تلقی می‌شوند. تهدید در اسلام ماهیتی فرایندی، زمینه‌مند، زمان‌مند، اعتباری و اجتناب‌ناپذیر دارد و همواره با فرصت‌ها و شرایط مختلف در تعامل است. این پدیده بخشی از سنت الهی برای آزمون ایمان، صبر و مقاومت مؤمنان است و می‌تواند ابزاری برای تقویت وحدت، هوشیاری و آمادگی جامعه اسلامی باشد.

تهدیدات در اسلام در چارچوبی سیستمی عمل می‌کنند که همواره وجود دارند و ممکن است در هر زمان و مکان ظاهر شوند. بر اساس آموزه‌های قرآنی مانند سوره اعراف (۷:۹۶)، سوره قصص (۲۸:۴)، سوره انفال (۸:۲۵)، سوره روم (۳۰:۴۱) و سوره فجر (۸۹:۱۵-۲۰)، تهدیدات زمینه‌مند و فرایندی هستند؛ یعنی تحت تأثیر شرایط اجتماعی، فرهنگی، سیاسی و اقتصادی شکل می‌گیرند. قرآن کریم به‌روشنی بیان می‌کند که این شرایط می‌توانند تأثیرات عمیقی بر رفتار انسان‌ها و جوامع داشته و زمینه‌ساز بروز تهدیدها، فساد، فتنه‌ها و مشکلات مختلف باشند. امام خامنه‌ای نیز در تفسیر سوره بقره اشاره کرده‌اند که «عوامل محیط و وراثت در وجود انسان نقش مقتضی دارد، نه نقش علت. اگر کسی در خانواده یا محیطی فاسد متولد شود، اقتضای آن محیط گمراهی و فساد است» (آیت‌الله خامنه‌ای، بیانات، ۱۳۷۱/۳/۶). این تهدیدات زمان‌مند بوده و ممکن است در دوره‌های مختلف تاریخی شکل‌های متفاوتی به خود بگیرند.

تهدیدات در اسلام اعتباری و نسبی هستند و بر اساس ادراک و اعتبار انسان‌ها شکل می‌گیرند. همچنین، این تهدیدات دائمی و اجتناب‌ناپذیرند و نمی‌توان به‌طور کامل از آن‌ها

جلوگیری کرد. با این حال، تهدیدات در اسلام صرفاً به‌عنوان خطر تلقی نمی‌شوند، بلکه می‌توانند فرصت‌هایی برای رشد، تقویت ایمان و وحدت جامعه اسلامی باشند. ابهام زمانی در تهدید به این معناست که تهدیدات ممکن است در زمان‌های نامشخص و غیرقابل پیش‌بینی ظاهر شوند. این ابهام، لزوم هوشیاری دائمی و آمادگی همیشگی مؤمنان را افزایش می‌دهد. از سوی دیگر، ذهنی بودن تهدید نشان‌دهنده آن است که تهدیدات بر اساس ادراکات، باورها و ارزش‌های فردی و اجتماعی شکل می‌گیرند که این امر لزوم توجه به تفاوت‌های فرهنگی و تاریخی در تحلیل تهدیدات را برجسته می‌کند.

۱-۲. انواع تهدید

در این پژوهش، انواع تهدید با توجه به ساختارهای وجودی انسان و جنبه‌های مختلف زندگی جمعی و نظام سیاسی، به‌صورت جامعه‌نگر مورد بررسی قرار گرفته است. از منظر موضوعی، تهدید می‌تواند در هر محیطی اعم از فرهنگی، سیاسی، اقتصادی، اجتماعی، روحی، روانی، اخلاقی، زیست‌محیطی، حقوقی-قضائی ظهور کند و تأثیری گسترده بر جای بگذارد. نگرش به هستی نیز در تعریف تهدید نقش کلیدی دارد (ره‌پیک، ۱۳۸۷: ۳۸-۳۹)، چراکه هم تهدیدات مادی و هم معنوی می‌توانند امنیت وجودی انسان را به خطر بیندازند. انگیزه‌های پشت تهدید، چه عمدی و چه غیرعمدی، نشان‌دهنده پیچیدگی و تنوع عوامل ایجادکننده آن هستند. تهدیدات اصلی و فرعی از نظر کارویژه، اهمیت برنامه‌ریزی و مدیریت هوشمندانه برای مقابله با آن‌ها را آشکار می‌سازند. زمان نیز در این میان نقش کلیدی دارد؛ تهدیدات تدریجی و دفعی هر کدام نیازمند استراتژی‌های متفاوتی برای پیشگیری و پاسخگویی هستند. از دیدگاه روان‌شناختی، تهدیدات واقعی و ادراکی هر دو می‌توانند تأثیرات عمیقی بر ذهن و رفتار افراد بگذارند، حتی اگر یکی از آن‌ها صرفاً ساخته ذهن باشد. درنهایت، درک جامع تهدید نیازمند نگاهی همه‌جانبه و بین‌رشته‌ای است تا بتوان راهکارهای مؤثری برای کاهش آسیب‌پذیری‌ها ارائه داد (ساعد، ۱۳۸۶: ۲۷-۳۳).

هر یک از این دسته‌بندی‌ها ضمن اینکه کارکردهای خاص خود را دارند، مجموعه آن‌ها با هم نیز کارکردهای قابل‌اعتنایی می‌توانند داشته باشند. از جمله این امکان را به وجود

می‌آورد تا تهدیدات را به‌طور جامع و دقیق شناسایی کنیم. راهکارهای متناسب و هوشمندانه با هر نوع تهدید طراحی کنیم، منابع را به‌طور مؤثر تخصیص دهیم، از تمرکز صرف بر یک بعد تهدید جلوگیری کنیم، به ابعاد پنهان و کمتر دیده‌شده تهدیدات توجه کنیم، برنامه‌ریزی بلندمدت و کوتاه‌مدت را با هم ترکیب کنیم، انعطاف‌پذیری و تاب‌آوری را در برابر تهدیدات افزایش دهیم؛ و همچنین به ما کمک می‌کند تا نه تنها با تهدیدات مقابله کنیم، بلکه از وقوع آن‌ها پیشگیری کرده و جامعه‌ای مقاوم‌تر بسازیم.

۱-۳. سطوح تهدید

سطح تهدید به چارچوب تحلیلی، مرز مفهومی، پایه ارزیابی یا زاویه نگرشی اشاره دارد که از آن منظر، تهدید مورد بررسی و تحلیل قرار می‌گیرد و تصویری با عمق، جزئیات و وضوح مشخص ارائه می‌کند (افتخاری، ۱۳۸۵: ۱۸۳). سطوح تهدید بر اساس بینش اسلامی بازسازی اساسی شده است.

اگرچه سطوح تهدید در آموزه‌های اسلامی از پایگاه‌ها یا مناظر مختلفی مطرح شده است، به نظر می‌رسد اصلی‌ترین آن‌ها، سطوح پیشا تکوین (قبل تولد)، این جهانی (شهود/ فنا) و آن جهانی (غیب/ بقا) هستند. سطوح انفسی و آفاقی تهدید به دو منشأ تهدید اشاره دارد که از پایگاه جهان پس از تولد تحلیل می‌شوند. تهدیدات انفسی از درون فرد و تهدیدات آفاقی از محیط بیرونی سرچشمه می‌گیرند، مانند جنگ، فقر، بیماری و بلایای طبیعی. سطوح عینی و ذهنی تهدید نیز با این پایگاه تحلیل می‌شوند. تهدیدات عینی، ملموس و قابل مشاهده هستند و تهدیدات ذهنی در ذهن و روان فرد شکل می‌گیرند. سطوح حساس و غیرحساس نیز از زاویه نگرشی دنیوی نگریسته شده‌اند. تهدیدات حساس تأثیرات عمیق و سریع دارند و ممکن است منجر به تغییرات اساسی در زندگی فرد یا جامعه شوند. تهدیدات غیرحساس تأثیرات کم‌رنگ‌تر و تدریجی‌تری دارند، مانند تغییرات فرهنگی آرام یا فشارهای اقتصادی خفیف.

کارکرد سطح‌بندی با نگاه و منظرهای مختلف، ارائه تصویری جامع و همه‌جانبه از تهدیدات و چارچوب نظام‌مندی برای تحلیل تهدیدات است. این کار به ما کمک می‌کند تا

تهدیدات را به‌طور جامع و دقیق شناسایی کنیم، راهکارهای متناسب و هوشمندانه را طراحی کنیم، منابع را به‌طور مؤثر تخصیص دهیم، از تمرکز صرف بر یک بُعد تهدید جلوگیری کنیم، به ابعاد پنهان و کمتر دیده‌شده توجه کنیم، برنامه‌ریزی بلندمدت و کوتاه‌مدت را با هم ترکیب کنیم، انعطاف‌پذیری و تاب‌آوری را در برابر تهدیدات افزایش دهیم و به‌طور کلی، جامعه‌ای مقاوم‌تر بسازیم.

۲. چرایی تهدید

چرایی تهدید به علل مادی، فاعلی و غایی تهدیدات می‌پردازد و به سؤال چرا تهدیدات ایجاد می‌شوند؟ پاسخ می‌دهد

۲-۱. عوامل و منابع تهدید

در این پژوهش، عوامل تهدید دو دسته اصلی هستند: دسته نخست شامل جهل، ضعف‌ها، آفت‌ها، موانع و آسیب‌ها است و دسته دوم دشمنی انسانی و نیروهای شیطانی مانند کفر، شرک و نفاق را در بر می‌گیرد. آموزه‌های اسلامی، منابع تهدیدات درونی را مهم‌تر و مقدم بر تهدیدات بیرونی می‌دانند. منابع تهدیدات درونی نیز دو دسته‌اند: هواهای نفسانی و ضعف‌ها یا آفت‌های داخلی. تهدیدات درونی و بیرونی در تعامل با یکدیگر قرار دارند که در مطالعات امنیتی سکولار و مادی‌گرا دیده نمی‌شود.

آیه «أَلَا إِنَّ أَوْلِيَاءَ اللَّهِ لَا خَوْفَ عَلَيْهِمْ وَلَا هُمْ يَحْزَنُونَ» مؤید تهدیدات با دو منشأ درونی و بیرونی است. «وَلَا تَحْزَن» به اندوهی درونی اشاره دارد که مربوط به گذشته است و «وَلَا خَوْف» به ترس از آینده و عوامل بیرونی مربوط می‌شود. تهدیدات درونی مانند هواهای نفسانی و آسیب‌های داخلی از درون فرد سرچشمه می‌گیرند، درحالی‌که تهدیدات بیرونی مانند جنگ، فقر، بیماری و بلایای طبیعی از محیط خارج ناشی می‌شوند. تعامل این دو دسته تهدید، تأثیرات عمیق‌تری بر فرد و جامعه دارد و درک این تعامل به شناسایی جامع‌تر تهدیدات و طراحی راهکارهای مؤثرتر برای مقابله با آن‌ها کمک می‌کند (مصباح یزدی، ۱۳۸۰: ۱۵۲).

استاد مطهری در خصوص آیه «الْيَوْمَ يَأْتِي الَّذِينَ كَفَرُوا مِنْ دِينِكُمْ فَلَا تَخْشَوْهُمْ وَاخْشَوْنَ»: «

کافران از زوال دین شما ناامید شده‌اند، پس از آنان نترسید و تنها از من بترسید (مانده: ۳). «وَأَحْشَوْنَ» را به معنای ترس از انحراف نهضت و انقلاب اسلامی پس از پیروزی تفسیر کرده و شکست انقلاب را بر اساس قاعده «إِنَّ اللَّهَ لَا يَغَيِّرُ مَا بِقَوْمٍ حَتَّىٰ يَغَيِّرُوا مَا بِأَنْفُسِهِمْ» پیش‌بینی می‌کند. ضعف‌های درونی مانند جهل، نفاق و ظلم، زمینه‌ساز نفوذ دشمنان خارجی هستند و تهدیدات بیرونی مانند تبلیغات دشمنان و نفوذ فرهنگی نیز می‌توانند ضعف‌های درونی را تشدید کنند (مطهری، ۱۳۸۴: ۱۲۶ و ۱۷۰).

بر اساس آموزه‌های اسلامی، جهل و جنود آن یکی از یافته‌های کلیدی در منابع تهدید است. بر اساس دانش‌نامه عقاید اسلامی، جاهلیت در قرآن و سنت به‌عنوان حالتی نفسانی و کیفیتی روانی تعریف شده که از پیروی هدایت الهی سر باز می‌زند و حکومت الهی را در زندگی به رسمیت نمی‌شناسد (محمدی ری‌شهری، ۱۳۸۵: ج ۲، ۱۲۷). جهل، آفت شکوفایی انسانیت و ریشه همه مفساد فردی و اجتماعی است. تا زمانی که این آفت ریشه‌کن نشود، ارزش‌ها شکوفا نمی‌گردند و جامعه انسانی تحقق نمی‌یابد، زیرا جهل سرچشمه همه بدی‌ها و بزرگ‌ترین خطر است (همان: ۲۴۷).

۲-۲. بازیگران تهدید

در این تحقیق، بازیگر تهدید بازسازی شد و به دو دسته کلی درونی و بیرونی تقسیم گردید. تهدیدگر بیرونی نیز به دو گروه تهدیدگران داخلی و خارجی طبقه‌بندی شد که در مطالعات امنیتی مادی‌گرا دیده نمی‌شود. تهدیدگر درونی شامل نفس اماره است که در ادبیات قرآنی به‌عنوان دشمن درون شناخته می‌شود و پیوسته انسان را به زشتی‌ها، نافرمانی و لذت‌های گذرا فرا می‌خواند: «وَمَا أُبْرِيءُ نَفْسِي إِنَّ النَّفْسَ لَأَمَّارَةٌ بِالسُّوءِ إِلَّا مَا رَحِمَ رَبِّي؛ هرگز نفس خود را تبرئه نمی‌کنم که نفس (سرکش) بسیار به بدی‌ها فرمان می‌دهد» (یوسف: ۵۳). همچنین در حدیثی آمده است: «أَعْدَىٰ عَدُوِّكَ نَفْسُكَ الَّتِي بَيْنَ جَنْبَيْكَ: سرسخت‌ترین دشمنت نفس تو است که در میان دو پهلویت قرار دارد» (محمدی ری‌شهری، ۱۳۸۷: ۴۱۸). از این رو، بزرگ‌ترین جهاد، جهاد با نفس است.

تهدیدگران بیرونی در ادبیات دینی متنوع‌اند. بخشی از آن‌ها تهدیدگران داخلی هستند که

شامل شیطان (دشمن آشکار انسان که به گمراهی و انحراف دعوت می‌کند)، جاهل، ناکثین (پیمان‌شکنان و خائنان)، قاسطین (ظالمان)، مارقین (افرادی که از دین خارج می‌شوند و به ضدیت با دین می‌پردازند)، منافقین (کسانی که به ظاهر مسلمان هستند ولی در باطن به اسلام خیانت می‌کنند)، مرجفین (شایعه‌پراکنان و ایجادکنندگان اضطراب در جامعه اسلامی)، مفسدین فی الارض (کسانی که فساد و تباهی در زمین گسترش می‌دهند)، ملاء و مترفین (بزرگان و ثروتمندان فاسد)، محاربین و اهل بغی با نظام اسلامی (جنگجویان و دشمنان حکومت اسلامی)، بدعت‌گذاران و تحریف‌کنندگان شریعت اسلام، مسئولین و مدیران ناکارآمد و بی‌تدبیر و نهادها و دستگاه‌های ناکارا و کژکارکرد می‌شوند. همان‌طور که جهل یکی از مهم‌ترین منابع درونی تهدید است، جنود جهل در ادبیات اسلامی نیز تهدیدگرانی داخلی محسوب می‌شوند که ریشه در جاهلیت دارند (محمدی ری‌شهری، ۱۳۸۵: ج ۱، ۱۸۱).

بخشی دیگر از تهدیدگران، خارجی هستند که مهم‌ترین آن‌ها قدرت‌های مستکبر می‌باشند. این تهدیدگران در ادبیات قرآنی در مقابل مستضعفان قرار دارند، زیرا عمل و سیاست‌های استکباری حق دیگران را تباه می‌سازد و آن‌ها را به استضعاف می‌کشاند. استکبار هم تهدیدکننده عدالت و هم ضد حق و حقیقت است (احقاف: ۲۰ و ۴۶). امام خمینی علیه السلام و امام خامنه‌ای بر اساس آموزه‌های اسلامی، استکبار جهانی را بزرگ‌ترین تهدیدگر جوامع و امت‌ها دانسته‌اند و ایالات متحده آمریکا را مظهر استکبار جهانی معرفی کرده‌اند (ر.ک: موسوی خمینی، ۱۳۹۴ و حسین‌پور، ۱۳۹۹). مترفین نیز هم تهدیدگر داخلی و هم تهدیدگر خارجی محسوب می‌شوند. رهبر معظم انقلاب بر اساس اندیشه‌های قرآنی، زرسالاران اقتدارطلب بین‌المللی را در کنار آمریکا، انگلیس و صهیونیست‌ها، از دشمنان حق و انقلاب اسلامی برشمرده‌اند (آیت‌الله خامنه‌ای، بیانات، ۱۳۹۵/۱۰/۱۹).

آیت‌الله خامنه‌ای در اولویت‌بندی تهدیدات، تهدیدات داخلی را خطرناک‌تر توصیف می‌کنند. ایشان آفت‌هایی که خودی‌ها به آن گرفتار می‌شوند را نسبت به تهدیدات خارجی خطرناک‌تر می‌دانند، به‌ویژه آفت اضمحلال درونی که از درون نظام نشئت می‌گیرد و مربوط

به نیروهای خودی است. خودی‌ها ممکن است بر اثر خستگی، اشتباه در فهم راه درست، مغلوب شدن به احساسات نفسانی و نگاه به جلوه‌های مادی، دچار آفت‌زدگی شوند. این نوع تهدید، خطرش بیش از تهدید خارجی است (آیت‌الله خامنه‌ای، بیانات، ۱۳۷۱/۱۱/۶).

۲-۳. آماج تهدید

در این پژوهش، آماج تهدید به چهار دسته تقسیم شدند. آماج دینی و اعتقادی شامل اسلامیت ناب، ولایت‌فقیه، ایمان و سنگرهای معنوی مردم هستند. آماج هویتی و فرهنگی مانند هویت ملی و تاریخی و گروه‌های مرجع که دین و نظام را تحکیم می‌بخشند. آماج نهادی و حاکمیتی نظیر نظام اسلامی و نهادهای حاکمیتی که از ایده حاکمیت محافظت می‌کنند. آماج اجتماعی و سیاسی شامل میزان اعتماد، وفاداری و امید مردم به حکومت و نظام، وحدت و انسجام ملی، تفکر بسیجی و روحیه انقلابی و جهادی هستند.

همه این آماج و شاخص‌های آن به صورت متقابل و هم‌افزا از حیث ایجابی و سلبی بر یکدیگر تأثیر می‌گذارند. از لحاظ ایجابی، حفظ و تقویت هر یک از این‌ها به تقویت و پایداری سایر آماج کمک می‌کند و همگی در کنار هم به هدف نهایی که حفظ و تقویت نظام اسلامی است، دست می‌یابند. برعکس، ضعف در هر یک از شاخص‌های آماج می‌تواند به تضعیف سایر شاخص‌ها منجر شود و به کاهش پایداری و مقاومت نظام اسلامی بیانجامد.

اسلام ناب، ولایت‌فقیه، نظام اسلامی و اعتماد و وفاداری مردم به نظام به ترتیب از اهمیت بالاتری نسبت به دیگر آماج تهدید برخوردارند. به همین جهت، از نظر امام خمینی علیه السلام، حفظ اسلام در رأس تمام واجبات است. انبیای عظام از آدم علیه السلام تا خاتم النبیین صلی الله علیه و آله در راه این فریضه بزرگ کوشش و فداکاری جان‌فرسا نموده‌اند و هیچ مانعی آنان را از این وظیفه بزرگ باز نداشته است. مسئله حفظ نظام جمهوری اسلامی نیز از اهم واجبات عقلی و شرعی است (موسوی خمینی، ج ۱۹، ص ۱۵۳). از نظر ایشان، ولایت‌فقیه به معنای حکومت، اداره کشور و اجرای قوانین شرع است و لذا حفظ آن در برابر تهدیدات فریضه‌ای واجب است (همان، ۱۳۹۲: ۵۱).

۳. چگونگی تهدید

چگونگی تهدید به محیط، ابزارها، روش‌های اعمال تهدیدات و راه‌های مقابله با آن‌ها می‌پردازد و به سؤال چگونه تهدیدات اعمال می‌شوند و چگونه می‌توان با آن‌ها مقابله کرد؟ پاسخ می‌دهد.

۱-۳. محیط تهدید

بروز هر پدیده امنیتی وابسته به شرایط محیطی است. محیط تهدید در بینش اسلامی به علت نوع جهان‌بینی آن با تعریف لیبرالیستی متفاوت است. در بینش اسلامی، محیط تهدید مکانی است که بازیگران بر اساس مبانی، اهداف و منافع خود، مرزهای امنیت و تهدید، دوستی، دشمنی و رقیب را مشخص کرده و سیاست‌ها و راهبردهای مقابله را تعیین می‌کنند. اگر مکتبی محیط تهدید را فقط عینی و ملموس بدانند، با مکتبی که علاوه بر آن، غیرمادی هم بدانند، نحوه مواجهه در این محیط‌ها متفاوت خواهد بود. محیط تهدید شامل عرصه‌های مختلف فرهنگی، اجتماعی، سیاسی، اقتصادی، حقوقی، اخلاقی، روانی، فکری، علمی و زیست‌محیطی می‌شود؛ بنابراین، تنوع محیط تهدید در گفتمان اسلامی بیشتر از گفتمان مادی‌گرا است. در اندیشه اسلامی محیط تهدید شامل محیط انفسی و محیط غیرانفسی یا آفاقی می‌شود. جنس تهدیدات در محیط انفسی با محیط غیر آن یکی از تفاوت‌های جدی دو مکتب لیبرالیسم و مکتب اسلامی است. از نظر اسلام تهدید و چالش در محیط انفسی که درون انسان را شامل می‌شود بسیار مهم‌تر از محیط بیرونی است. *إِنَّ اللَّهَ لَا يَغَيِّرُ مَا بِقَوْمٍ حَتَّى يُغَيِّرُوا مَا بِأَنْفُسِهِمْ*: خداوند سرنوشت هیچ قوم (و ملتی) را تغییر نمی‌دهد مگر آنکه آنان خودشان را تغییر دهند؛ بنابراین، اصلاح جان مقدمه اصلاح جهان است. *ظَهَرَ الْفَسَادُ فِي الْبَرِّ وَالْبَحْرِ بِمَا كَسَبَتْ أَيْدِي النَّاسِ لِيذِيقَهُمْ بَعْضَ الَّذِي عَمِلُوا لَعَلَّهُمْ يَرْجِعُونَ*: فساد، در خشکی و دریا به خاطر کارهایی که مردم انجام داده‌اند آشکار شده است؛ خدا می‌خواهد نتیجه بعضی از اعمالشان را به آنان بچشاند، شاید (به‌سوی حق) بازگردند! (روم: ۴۱) آیه ۵۳ سوره انفال نیز بر همین موضوع تصریح دارد. از این‌رو، در گفتمان اسلامی اصلاح فرد مهم‌تر از اصلاح جامعه و سیاست و... است (موسوی خمینی، ۱۳۸۷ ج ۱۷: ۱۹۳). اصلاح افراد موجب

اصلاح جامعه خواهد بود (همان، ج ۱۱: ۳۹۵). از نگاه اسلامی محیط فرهنگی بر سایر محیط‌های تهدید تقدم دارد. به همین جهت در اندیشه اسلامی اصلاح محیط‌ها منوط به اصلاح فرهنگی آن جامعه است. «راه اصلاح یک مملکتی فرهنگ آن مملکت است» (همان ج ۱: ۳۹۰).

۲-۳. ابزارهای تهدید

بر اساس یافته‌های تحقیق، ابزارهای تهدید در بینش اسلامی متعدد و متنوع است. ابزارهای فرهنگی شامل تبلیغات، هنر و فیلم، نشریات و کتب ضاله، موسیقی، مد و لباس و...، ابزارهای اقتصادی مانند پولی و مالی و...، ابزارهای نظامی نظیر تجهیزات سخت‌افزاری و...، ابزارهای اطلاعاتی مانند جاسوسی، نفوذ و... در آموزه‌های دینی مورد توجه بوده است. بر اساس تفسیر آیت‌الله خامنه‌ای رِبَاطِ الْخَيْلِ در آیه «أَعِدُّوا لَهُمْ مَا اسْتَطَعْتُمْ مِنْ قُوَّةٍ وَمِنْ رِبَاطِ الْخَيْلِ»، بیانگر ابزارهای متنوع و حتی ترکیبی است (آیت‌الله خامنه‌ای، بیانات، ۱۳۹۸/۷/۲۱). همچنین بر اساس تفسیر ایشان از آیه «مِن شَرِّ الْوَسْوَاسِ الْخَنَّاسِ، الَّذِي يُوَسْوِسُ فِي صُدُورِ النَّاسِ، مِنَ الْجِنَّةِ وَالنَّاسِ» (ناس: ۴، ۵، ۶)، خناس تبلیغاتچی‌های خارجی و دنباله‌روهای آن‌ها در داخل هستند؛ که با وسوسه، حقایق را دگرگون نشان می‌دهند (آیت‌الله خامنه‌ای، بیانات، ۱۴۰۲/۱/۱). از سوی دیگر، بر پایه بینش اسلامی ابزارهای فرهنگی در هر عصری که بنیان‌های اعتقادی، مفروضات اساسی و ارزش‌های حاکم را آماج تبلیغات رسلنه‌ای و فرهنگی خود قرار می‌دهند بیشترین کارایی و اثربخشی را برای تهدیدسازی دارند. به همین جهت، بیشترین نقطه ثقل کنترل و مهار تهدید در این گفتمان نیز بهره‌گیری از ابزارهای نرم‌افزارانه است. افزون بر این به حکم این آیه قرآن کریم «فَمَنْ اعْتَدَى عَلَيْكُمْ فَاعْتَدُوا عَلَيْهِ بِمِثْلِ مَا اعْتَدَى عَلَيْكُمْ؛ پس هر کس به شما تجاوز کرد، همانند آن بر او تعدی و تجاوز کنید» (بقره: ۱۹۴). در عصر کنونی که دشمن از سازو برگ‌های جنگ شناختی و روانی استفاده می‌کند، جامعه اسلامی نیز در دفاع و مقابله با آن می‌بایست از همه امکانات مرتبط بهره‌گیرد. نکته دیگر این‌که ترکیبی از ابزارهای تهدید می‌تواند وزن تهدید را سنگین‌تر نماید که امروزه به آن تهدیدات ترکیبی بر پایه‌های ابزارهای تهدید یاد می‌شود. برخلاف مکاتب امنیتی مادی‌گرا در بینش اسلامی ابزارهای تهدید باید مشروع است.

۳-۳. شیوه‌های اعمال تهدید

شیوه‌های اعمال تهدید با ابزارهای تهدید متفاوت هستند. ابزارهای تهدید به وسایل و منابعی اشاره دارند که برای اجرای تهدیدها مورد استفاده قرار می‌گیرند. درحالی‌که شیوه‌های تهدید به نحوه اجرای تهدیدها و استفاده از روش‌ها و استراتژی‌های مختلف برای ایجاد اثرگذاری اشاره می‌کنند. بر پایه بینش اسلامی، تهدیدگران برای پیشبرد اهداف خود از شیوه‌های مختلف تهدید استفاده می‌کنند. مطالعه تقابل قایل و هابیل (مانده: ۲۷)، کافران با حضرت نوح (شعرا: ۱۱۶)، بت‌پرستان با حضرت ابراهیم علیه السلام (عنکبوت: ۲۴ و مریم: ۴۶)، زشت‌کاران با حضرت لوط، اشراف مدین با حضرت شعیب (هود: ۹۱)، فرعون با حضرت موسی علیه السلام (دخان: ۲۰ و اعراف: ۱۲۴) و کافران، مشرکان، منافقین و اهل کتاب با حضرت محمد صلی الله علیه و آله و سلم (زمر: ۳۶ و فصلت: ۵ و منافقون: ۸) بیانگر این حقیقت است که شیوه‌های تهدید و دشمنی متعدد و متنوع هستند. این شیوه‌ها می‌توانند مستقیم و غیرمستقیم، نرم، سخت و نیمه‌سخت، یا سازمان‌یافته و غیرسازمان‌یافته باشند.

۳-۴. کنترل و مهار

بر پایه آموزه‌های اسلامی، روش‌های کنترل و مهار تهدیدات باید متناسب با ماهیت آن‌ها باشد. از دیدگاه اسلامی، ریشه تهدیدات در نفس انسان است؛ بنابراین، ابتدا باید شیوه‌ها و تدابیر کنترل تهدیدها بر فرد انسان متمرکز شود؛ زیرا تا زمانی که فرد از تهدیدات نفسانی و جهل در امان نباشد، سایر تهدیدات به‌راحتی و به‌طور بنیادی قابل رفع نیستند. در بینش اسلامی، اقدامات پیشگیرانه و خودحفاظتی از درمان و مقابله اهمیت بیشتری دارند. خودحفاظتی یک فرآیند درونی است که منجر به کنش و واکنش هوشیارانه، با تعهد و با مسئولیت در برابر تهدیدات و خطرات ناشی از محرک‌های بیرونی و وسوسه‌های درونی می‌شود (باقری و عابدینی، ۱۳۹۰: ۷۰). مهم‌ترین مؤلفه‌های خودحفاظتی در آموزه‌های اسلامی ایمان و اخلاق هستند. امام خمینی علیه السلام بر این باور بود که «تهدید و تطمیع در کسانی اثر می‌کند که ایمان ندارند» و «اگر ایمان مردم تقویت شود، همه امور به‌راحتی انجام می‌شود» (موسوی خمینی، ۱۳۹۱: ۶۹). ایمان مذهبی نیز عامل بسیار مؤثری در مهار خودخواهی و خودپرستی است (مطهری، ۱۳۷۲: ۴۳-۴۵).

اخلاق و تقوا به عنوان دومین عنصر خودحفاظتی، نقش بازدارندگی و پیشگیرانه قوی در برابر تهدیدات درونی و بیرونی دارد. امام خمینی علیه السلام با نگاه اسلامی و قرآنی معتقد بود که «تمام فسادها و جنگ‌ها و ظلم‌ها و تعدی‌ها، ریشه‌اش «حب نفس» است» (موسوی خمینی، ۱۳۸۷ ج ۱۶: ۴۵۸). افزون بر این دو عنصر، تقویت جنود عقل در برابر جنود جهل در فرد و جامعه عامل پیشگیرانه و دفع‌کننده تهدید است. آثار و نتایج خودمراقبتی می‌تواند همه سطوح جامعه و تمامی انواع اجتماعات، نهادهای حاکمیتی و حتی حوزه‌ی دفاع و امنیت را در برگیرد.

آموزه‌های اسلامی تدابیر دیگری را برای کنترل و مهار تهدیدات در سطوح اجتماعی، حاکمیتی و دفاع و امنیت مطرح کرده است. در سطح اجتماعی، به معنای عام، پایه‌گذاری مقابله با تهدیدات بر مردم تأکید شده است. به میزان حضور و مشارکت مردم، روشنگری و بصیرت آن‌ها، حرکت جمعی و عمل جبهه‌ای و شادابی، نشاط، بهجت و سرزندگی مبتنی بر دین در مردم، قدرت دفع و رفع تهدیدات در جامعه نیز افزایش خواهد یافت.

در حوزه حاکمیتی، کارآمدی و سلامت نهادها و دستگاه‌های حاکمیتی، وجود سیستم‌های نظارتی کارآمد، عاقبت‌اندیشی، آینده‌نگری و پیامدسنجی تصمیمات و اقدامات، رفاه عمومی و عدالت اقتصادی از جمله موضوعات مهم در مصون‌سازی حوزه‌ی حاکمیتی در برابر تهدیدات و آسیب‌ها هستند.

آیه‌ی «وَأَعِدُّوا لَهُمْ مَا اسْتَطَعْتُمْ مِنْ قُوَّةٍ وَمِنْ رِبَاطِ الْخَيْلِ تُرْهِبُونَ بِهِ عَدُوَّ اللَّهِ وَعَدُوَّكُمْ» (انفال: ۶۰). به توانایی‌های بازدارندگی در برابر تهدیدات اشاره دارد. مفهوم «قوه» در این آیه وسعت دارد و جنبه‌های مختلف قدرت، مانند قدرت سازمانی، علمی و تخصصی، تاکتیک و راهبردی، بیداری و آماده‌به‌کاری، ایمان قوی و خالص و عزم راسخ را شامل می‌شود. «وَمِنْ رِبَاطِ الْخَيْلِ» نیز به آماده بودن در زمینه‌ی ابزار پیشرفته، خودکفایی، تنوع و به‌روز بودن اشاره دارد (آیت‌الله خامنه‌ای، بیانات، ۱۳۹۸/۷/۲۱).

نتیجه‌گیری

این مقاله به بررسی طراحی ادبیات تهدید بر پایه آموزه‌های اسلامی پرداخته و شاخص‌ها و

شبکه مضامین دلالت بر شبکه ادبیات تهدید بر اساس آموزه‌های اسلامی دارد. شبکه معرف‌ها یا شاخص‌ها، مؤلفه‌ها و ابعاد الگوی را نشان می‌دهد که دارای ویژگی منحصر به فرد است. این شبکه مهم‌ترین عناصر سازنده تهدید بر پایه بینش اسلامی را نشان می‌دهد. این عناصر به هم پیوسته و ارتباط اندام‌وار دارند. بدون شناخت ماهیت تهدید و انواع و سطوح آن نمی‌توان به عوامل بروز و ظهور و شکل‌گیری تهدید وقوف پیدا کرد. متعاقباً بدون درک چیستی و چرایی تهدید، امکان چگونگی مواجهه با تهدید نیز میسر نیست. به بیان دیگر، این چارچوب شامل بخش‌های مختلفی است که همگی با هم یک سیستم کامل و کارآمد برای شناسایی، تحلیل و مدیریت تهدیدات را تشکیل می‌دهند. این چارچوب نوین، راه‌های جدیدی برای فهم و مدیریت تهدیدات امنیتی بر پایه آموزه‌های اسلامی معرفی می‌کند که می‌تواند برای پژوهشگران، سیاست‌گذاران و مدیران امنیتی بسیار مفید و کاربردی باشد.

منابع

قرآن کریم.

افتخاری، اصغر، و نصیر، قدیر (۱۳۸۳). روش و نظریه در امنیت پژوهی. تهران، پژوهشکده مطالعات راهبردی.

افتخاری، اصغر (۱۳۸۵). کالبدشکافی تهدید. تهران، دانشگاه امام حسین. ❏
 باقری چوکامی، سیامک و فرامرز عابدینی (۱۳۹۰)، کالبدشکافی خودحفاظتی. تهران، انتشارات دانشگاه جامع امام حسین. ❏

بیانات و پیام‌های آیت‌الله خامنه‌ای، دسترسی در: <https://farsi.khamenei.ir>
 پارسانیا، حمید (۱۳۹۰). فلسفه حقوق بشر از دیدگاه آیت‌الله جوادی آملی، حکمت اسراء. ۷، ۱۴۶-۱۲۹.

حسین‌پور، اسماعیل (۱۳۹۹). استکبارستیزی در کلام امام خامنه‌ای (مدظله‌العالی). تهران، سراج اندیشه اسلامی.

ره پیک، سیامک (۱۳۸۷). نظریه امنیت جمهوری اسلامی ایران. تهران، دانشگاه عالی دفاع ملی.

محمدی ری‌شهری، محمدی (۱۳۸۵). دانشنامه عقاید اسلامی ۲. تهران، موسسه فرهنگی دارالحدیث.

زروندی، مهدی، و یاری، مریم (۱۳۹۶). کالبدشکافی تهدیدات با تأکید بر مفهوم امنیت ملی. مدیریت و پژوهش‌های دفاعی. ۸۵، ۱۴۴-۱۱۷.

ساعد، نادر (۱۳۸۶). آینده پژوهی و مبادی مطالعات بین‌رشته‌ای پیرامون حقوق امنیت ملی. سیاست دفاعی. ۶۱، ۹-۳۷.

صالح‌نیا، علی، و بختیاری، حسین (۱۳۹۷). اولویت‌بندی تهدیدات جمهوری اسلامی ایران با روش تحلیل سلسله مراتبی (AHP). مطالعات راهبردی سیاست‌گذاری عمومی. ۳۷، ۲۵۵-۲۷۷.

عقیلی، سید وحید و مصطفوی، فرحناز (۱۳۹۲). ماهیت تهدید نرم، ابعاد و ویژگی‌ها، دانشنامه حقوق و سیاست. ۱۹، ۲۵-۴۲.

قربان زاده سوار، قربانعلی (۱۳۹۵). گونه‌شناسی تهدیدهای نرم فراروی امنیت ملی جمهوری اسلامی ایران، پدافند غیرعامل و امنیت. ۱۶، ۷-۳۲.

- کریمی مله، علی، و امیرخانی، کاوه (۱۳۸۹). تهدیدات سیاسی امنیت ملی از دیدگاه امام خمینی علیه السلام، مطالعات راهبردی. ۳، ۸۳-۱۱۰.
- گل‌گون، عبدالکریم (۱۴۰۱). بررسی ماهیت و مفهوم تهدید و خطر جانی در فقه و حقوق ایران. اندیشه حقوقی معاصر. ۱، ۳۳-۴۴.
- لک‌زایی، نجف (۱۳۹۳). امنیت متعالیه. سیاست متعالیه. ۵، ۷-۲۸.
- متقی، ابراهیم (۱۳۸۹). گونه‌شناسی تهدیدهای امنیتی جمهوری اسلامی ایران. آفاق امنیت. ۸، ۵-۲۸.
- محمدی ری‌شهری، محمد (۱۳۸۷). حکمت‌نامه پیامبر اعظم صلی الله علیه و آله، ج ۷. تهران، موسسه فرهنگی دارالحدیث.
- مسلمی، محمدحسن و همکاران (۱۳۹۹). مؤلفه‌های تهدید نرم فرهنگی از منظر قرآن کریم و سیره نبوی مبتنی بر بُعد تخریب شخصیت و الگوهای دینی، مطالعات بین‌رشته‌ای دانش راهبردی، ۳۸، ۲۲۵-۲۵۶.
- مصباح یزدی، محمدتقی (۱۳۸۰). پند جاوید: درس‌های اخلاق استاد محمدتقی مصباح یزدی در شرح وصیت امیرالمؤمنین علی علیه السلام. قم، موسسه آموزشی و پژوهشی امام خمینی علیه السلام.
- مصباح یزدی، محمدتقی (۱۳۹۲). انقلاب اسلامی و ریشه‌های آن. قم، مؤسسه آموزشی و پژوهشی امام خمینی علیه السلام.
- مطهری، مرتضی (۱۳۷۷). مقدمه‌ای بر جهان‌بینی اسلامی: جهان‌بینی توحیدی ۲. تهران، صدرا.
- مطهری، مرتضی (۱۳۹۶). انسان و سرنوشت. تهران، صدرا.
- مطهری، مرتضی (۱۳۸۴). امامت و رهبری. تهران، صدرا.
- مکارم شیرازی، ناصر و دیگران (۱۳۷۴). تفسیر نمونه. چاپ اول. تهران، دارالکتب الإسلامیة.
- موسوی خمینی، روح‌الله (۱۳۸۷). صحیفه امام خمینی. تهران، مؤسسه تنظیم و نشر آثار امام خمینی.
- مؤسسه تنظیم و نشر آثار امام خمینی (۱۳۹۴). استکبار جهانی و شیطان بزرگ از دیدگاه امام خمینی. تهران، مؤسسه تنظیم و نشر آثار امام خمینی.
- موسوی خمینی، روح‌الله (۱۳۹۵). شرح حدیث جنود عقل و جهل. تهران، مؤسسه تنظیم و نشر آثار امام خمینی علیه السلام.

موسوی خمینی، روح‌الله (۱۳۹۲). ولایت فقیه: حکومت اسلامی امام خمینی. تهران، موسسه تنظیم و نشر آثار امام خمینی علیه السلام.

نائینی، علی محمد (۱۳۸۶). تهدید نرم، ابعاد و ویژگی‌ها، مطالعات عملیات روانی، ۱۶، ۱۳۴-۱۵۵.

یوسفوند، یعقوب (۱۴۰۳). تهدیدشناسی سیاست‌گذاری دفاعی - امنیتی ج.ا. ایران در چارچوب تحلیل روندها و رویدادهای فرهنگی - اجتماعی، آفاق امنیت. ۹۸، ۱۶۲-۱۳۵.

Creswell, J. W; V. L. Plano Clark; M. LGuttman and E. E. Hanson (2003). Advanced Mixed Methods Research Design. In A.Tashakkori and C. Teddlie (Eds.), *Handbook of Mixed Methods in Social and Behavioral Research* (pp. 209–240). Thousand Oaks, CA: Sage.

Lincoln, Y. S. & Guba, E. G. (1985). *Naturalistic Inquiry*. Beverly Hills, CA: Sage Publications, Inc.